

УДК 008

Світлана Волинець

ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються загальні тенденції етнічного розвитку та особливості етнонаціональної структури українського суспільства. Окреслена актуальність дослідження відповідних загроз та позитивних сторін етнокультурного розмаїття. Пропонуються шляхи інтеграції і поступової консолідації українського суспільства.

Ключові слова: етнічна самосвідомість, етнонаціональна структура, етнокультурна ідентичність, регіональні розбіжності, інтеграція.

Volynets S. The formation of ethno-cultural identity in condition of integration of Ukrainian society.

In the article are analysed general trends ethnic progress and feature of ethnic and national structure of Ukrainian society. Actuality of research of the proper threats and positive sides of ethnic and cultural variety is outlined. The ways of integration and gradual consolidation of Ukrainian society are offered.

Key words: ethnic consciousness, ethnic and national structure, ethnic and cultural identity, regional disagreements, integration.

Волинец С. Формирование этнокультурной идентичности в условиях интеграции украинского общества

В статье анализируются общие тенденции этнического развития и особенности этнонациональной структуры украинского общества. Очерчена актуальность исследования соответствующих угроз и позитивных сторон этнокультурного разнообразия. Предлагаются пути интеграции и постепенной консолидации украинского общества.

Ключевые слова: этническое самосознание, этнонациональная структура, этнокультурная идентичность, региональные разногласия, интеграция.

Після набуття Україною незалежності в країні значно пришвидшився процес етнонаціонального відродження. Це пов'язано зі зростанням етнічної самосвідомості громадян, що вимагає і постійного перегляду своєї етнічної самовизначеності.

Сучасне суспільство етнічно мозаїчне. У світі існує приблизно 3,5 тисяч етнічних спільнот. Різноманітність мов, неповторна своєрідність звичаїв, традицій, соціальних інститутів, ідей, цінностей, звичайно, ускладнюють взаєморозуміння й взаємодію між людьми. Загострення етнічних відносин вимагає їх ретельного дослідження в цілях напрацювання досвіду врегулювання цих проблем: передбачення та попередження конфліктних ситуацій, і особливо, запобігання повної асиміляції та зникнення невеличких самотутніх етнічних утворень.

Відтак, виникло чимало теорій, автори яких пропонували свої тлумачення і вирішення цих проблем. Серед науковців, що досліджують проблеми формування етнічної самосвідомості, механізми функціонування етносів, трансформації етнічних угруповань можна назвати таких зарубіжних фахівців, як Елізабет Тонкій, Меріон Макдоналд, Мелколм Чепмен, Джон Гатчінсон, Ентоні Д. Сміт, Пол Р. Брас, Томас Еріксен, а також російських та вітчизняних дослідників, що переймалися, чи й нині працюють над цими проблемами — Ю. Брамля, Л. Гумільова, С. Арутюнова, О. Проценко, В. Лісового, В. Шкільника, Г. Лозко, М. Шульгу, В. Скуратівського, С. Римаренка, В. Євтуха, В. Трощинського та інших.

Формування етнокультурної ідентичності безпосередньо пов'язане з процесом формування етнокультурної свідомості, що являє собою усвідомлення певним етносом і його членами неповторності своєї культури, її відмінності від інших культур [1; 151]. Етнічна культура виконує функцію інтеграції членів національної спільноти. У процесі етнізації чи етнонаціонального відродження формується етнічна ідентичність.

Новизна дослідження полягає у спробі проаналізувати загальні тенденції етнічного розвитку та складну етнокультурну палітру українського суспільства, визначити загрози та позитивні сторони етнічного, а відповідно і етнокультурного розвитку та накреслити шляхи подолання проблеми регіонально-

політичного роз’єднання країни, вказати засоби інтеграції і поступової консолідації українського суспільства

Зазначимо деякі аспекти вищезазначеної проблеми:

1. Історичний досвід співіснування представників різних етносів на території України дає підстави говорити про переважаючий безконфліктний тип розвитку міжетнічної взаємодії. У процесі етнополітичного ренесансу в Україні чітко виявляються дві основні тенденції. Перша – прагнення побудувати національну державу. Друга тенденція – відродження етнічної самобутності елементів етнонаціональної структури, що супроводжується зростанням етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості й активізацією етнічних рухів за реалізацію прав меншин. Етнічна самосвідомість українців завжди була і є нині багатшаровою, пов’язаною з усвідомленням своєї причетності до держави, до нації, до краю [3].

Проблема збереження етнічної різноманітності і тим самим поліваріантного багатства культури набрала особливої ваги у наш час. З одного боку, процеси глобалізації й стандартизації життя, наростання ступеня однотипності умов і форм життєдіяльності, яку несуть з собою урбанізація і прогрес у засобах передачі інформації, зумовлюють значну нівеляцію локальних етнічних елементів способу життя. Але, з іншого боку, спрацьовує механізм самозбереження етнокультурних спільнот, який породжує потребу визначення своєї особливості, пошук свого коріння, бажання відчувати своє національне “я”, посилює прагнення до збереження етнічної самобутності вихідцями з різних етносів, які мешкають в одному етнополітичному організмі.

Більшість західних етносоціологів вважають, що етнічна ідентичність підтримується завдяки наявності спільних об’єктивних, а часом і суб’єктивних характерних рис або певною їх комбінацією. Найчастіше головну роль у збереженні етнічної ідентичності відіграє спільна територія та культурні особливості – мова, релігія, традиції, звичаї, їжа, помешкання, одяг та інші об’єктивні чинники. Важко переоцінити і значення суб’єктивних факторів, таких як етнічна обізнаність, етнічні почуття, етнічна свідомість тощо. Чим більша кількість названих ознак властива певній групі населення, тим краще вони

відповідають ідеальному типу етнічних спільнот. Етнічність значною мірою визначається тим, що врешті-решт особа відчуває і думає про себе. Адже самовизначеність особи є однією з головних відповідей на потребу людини належати до якоїсь спільноти, щоб вижити [6].

У зв'язку з поширеним екзогамних шлюбів (шлюби між представниками різних етносів), для вихідців із етнічно змішаних сімей характерна маргінальність особи. Часто етнічними маргіналами можуть себе почувати й представники етнічних меншин (дошкільні й шкільні навчальні заклади, іншомовне середовище, відмінне від середовища сім'ї, тощо). Проблеми етнічних маргіналів можна вирішити на особистісному рівні у сфері самосвідомості. На думку М. Шульги, існує 4 моделі такого вирішення: 1) психологічна, моральна подвійність “розірваність душі між культурами”, етносами, мовами; 2) самоідентифікація з одним із етносів; 3) усвідомлення себе космополітом; 4) самоідентифікація себе з двома, трьома етносами” [5; 168]. Нині чимало громадян України вирішили цю проблему для себе особисто за другою моделлю. Сприймавши ідею незалежності України, вони віддали перевагу українському походженню.

2. Україна є поліетнічним утворенням. Так історично склалося, що деякий час різні частини України перебували під впливом інших держав, що наклало свій відбиток на етнічну структуру українського суспільства. Сьогодні в Україні сформувалося досить стійке утворення, яке включає (відповідно до перепису населення 2001 року) більш ніж 130 етносів. Основним ядром української нації звичайно ж є українці (українська етнопція, приблизно 77,8 % населення), але також населення України складається з національних меншин та спільнот з невизначеним статусом (21,4%), і представників окремих етносів (0,8%). Серед національних меншин слід згадати: росіян (найбільша національна меншина, що нараховує понад 8 млн. громадян), білорусів, болгар, угорців, румунів, поляків, євреїв, вірмен, греків, татар, циган, азербайджанців, грузинів, німців. До етнічних груп з невизначеним статусом слід віднести кримських татар, гагаузів, караїмів, кримчаків (їх бажано вважати корінними народами, враховуючи відсутність наявності держа-

ви поза межами України). Інших громадяни України неукраїнського етнічного походження можна класифікувати як представників етносів, поділяючи на групи представників етносів і окремих представників етносів. Останнє зумовлене їхньою чисельністю – від кількох тисяч до 2-3 осіб. Це іжорці, ороки, ескімоси, в'єтнамці, корейці, курди та інші. Такі елементи виникають і зникають насамперед внаслідок новітніх міграційних процесів, до яких активно залучена Україна [3].

Етнічні спільноти населення України представлені також субетносами. Вони нерідко ототожнюються з етнографічними групами, які виникають усередині етносу та, усвідомлюючи свою єдність з ним, вирізняються специфічними рисами традиційно-побутової культури (житло, фольклор, їжа, одяг тощо), мовними діалектами та мають самоназву (мікроетнонім). Виникнення та існування субетносів зумовлювалося особливостями господарської системи, тривалим проживанням на локальній території, де природно-географічні бар'єри (гори, ріки, ліси) відгороджували від основного етнічного масиву, сімейними міграціями на нові терени тощо. Збереження таких груп зумовлювалося комплексом суспільно-політичних, релігійних та інших чинників. Субетноси відіграють важливу роль в етнічній структурі суспільства. Збільшуючи поліфакторність етносу, субетноси, як не парадоксально, все ж надають його структурі більшої стабільності та гнучкості, їхня самобутність та суперництво, як правило, не носять антагоністичного характеру, тому не порушують головного етнічного моноліту, який лише зміцнюється завдяки збереженню внутрішньої етнографічної мозаїчності [4]. В українському етносі до субетносів можна віднести, наприклад, бойків, гуцулів, лемків, поліщуків, подолян, литвинів, русинів та інші етнографічні групи. Такі групи існують також серед росіян, кримських татар, греків, молдован, циган, угорців, поляків [3].

Значно складнішою і колоритнішою є палітра етнічних назв. Доволі усталені в крайовій самосвідомості українців такі самоназви: батюки, бойки, буковинці, верховинці, волиняни, галичани, гуцули, запорожці, карпаторуси, козаки, лемки, малороси, малоросіяни, ополяни, підгорці, пінчуки, подоляни, по-

ліщуки, польовики, поляни, райки, роксолани, русини, руснаки, севрюки, слобожани, степняки, тавричани, угроруси, хохли, червоноруси, черкаси, чорноморці. Проте все це разом є однією нацією – українці, котрі увібрали все розмаїття її історично-етнографічних барв, бо вона об'єднала їх спільністю національної свідомості, єдністю історії та культури. Розуміння системи етнотопічної картини та етнічної самосвідомості українців дає можливість підійти і до загальніших наукових проблем, зокрема проблеми етно- та націогенезу українців [3; 42].

Достатньо розмаїтою є етнічна культура українців. Багатство культури створюється в першу чергу завдяки різноманітності її елементів. Але внаслідок суспільних катаклізмів першої половини ХХ ст. більшість автентичних народних традицій була зруйнована. Зараз ми намагаємося реконструювати втрачені традиції, відновити своє коріння. Для цього необхідно повертатися до осмислення визначальних світоглядних форм, притаманних українській культурі. Серед них осмислення архетипу Родючої Землі, образи лісу та степу (орієнтація на землеробську культуру). Саме вони визначали появу та поширеність того чи іншого способу життя на територіях проживання етносу, найбільш суттєвим чином вплинули на культурогенез української нації та на формування провідних характеристик її національного характеру.

Специфічні риси української ментальності, що визначають характерні риси української культури, можна сформулювати в такому вигляді:

- кордоцентризм — здатність до сприйняття навколишнього світу поза межами опозиції “чуттєве — раціональне” через серце, яке постає особливим цілісним світом, центром фізичного, душевного і духовного життя людини;
- антеїзм — нерозривний зв'язок з рідною землею, яка постає необхідною передумовою і “фізичним тілом” культурних розбудов;
- екзистенційно-особистісно орієнтована поліфонічність світобачення — творчий індивідуалізм і волелюбність, заглибленість у світ своїх особистих переживань і визнання плюралізму реальності [2; 253].

3. Сучасна конфігурація етнонаціональної структури є збалансованою, але часто культурна поведінка і мовна орієнтація деяких груп українського суспільства не збігаються з їхньою національною приналежністю [3]. Наприклад, Схід та Південь України залишаються значно русифікованими внаслідок політики Росії та Радянського Союзу протягом декількох століть. Україна стала незалежною державою, проте ще не стала єдиною нацією. Наша нація у своєму історичному минулому часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, це ми бачимо і зараз: розмежування України на чітко окреслені з одного боку – Захід та Центр, з іншого – Південь та Схід. В чому ж причина протистояння регіонів? У цивілізаційній орієнтації: з одного боку – Європейський Союз, НАТО, з іншого – Єдиний економічний простір, союз з Росією та Білорусією.

Суттєві розбіжності між Сходом і Заходом є потенційним викликом для територіальної цілісності країни і перспектив розвитку українського суспільства як єдиної нації. Підґрунтям цих розбіжностей є низка причин: етнокультурна, мовна та релігійна різноманітність українського суспільства; історичний розвиток українського суспільства в межах різних держав; суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України.

Але всі ми прагнемо жити у вільній, єдиній, нероздільній Україні. Тому проблема подолання регіонально-політичного роз’єднання країни, інтеграції і поступової консолідації українського суспільства повинна бути одним із головних пріоритетів державної політики. Інтеграція України до європейських і світових структур потребує також трансформації політичних, економічних та соціальних структур.

Цікаві ідеї з приводу інтеграції українського суспільства були висловлені політологом Володимиром Фесенко у статті “Від політичного роз’єднання до стратегії інтеграції українського суспільства”. Як основні напрями політики інтеграції українського суспільства він пропонує: інтеграційну економічну і регіональну політику (посилення економічних зв’язків між регіонами, зменшення розриву у рівні соціально-економічному розвитку та рівні життя між окремими регіонами країни, розвиток української економіки як єдиного господарчого комп-

лексу); проведення збалансованої зовнішньої політики (визначення зовнішньополітичних пріоритетів й орієнтацій України, що є надзвичайно важливим чинником в утриманні оптимального балансу між прагненнями національно-патріотичних сил до утвердження незалежної української держави і потужною хвилею етнічного відродження національних меншин); децентралізацію державного устрою України; інтеграцію регіональних еліт в загальнонаціональну політичну і адміністративну еліту; відмову держави від втручання у міжцерковні стосунки, особливо між православними конфесіями (замість штучного стимулювання процесів створення єдиної помісної православної церкви в Україні, краще налагоджувати і підтримувати міжцерковний діалог, сприяти їх поступовому зближенню). [7]

Інтеграційна гуманітарна політика повинна спрямовуватися на формування єдиної політичної нації: формування сучасної української ідентичності (нової, сучасної системи ідентифікуючих символів українства); формування в Україні єдиного інформаційного простору, але без штучної і прискореної українізації теле- і радіо-ефіру; гнучке розв'язання мовного питання (зміцнення державного статусу української мови поряд з введенням можливості офіційного статусу для регіональних мов і мов меншин на рівні територіальних громад, районів і областей); налагодження та зміцнення громадських і культурних зв'язків і обмінів між регіонами (потрібна державна програма розвитку міжрегіональних зв'язків). Врешті-решт стратегія інтеграції українського суспільства має стати одним із головних пріоритетів державної політики. [7]

Конституція України зобов'язує державу “сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України”. Низка законодавчих актів України (Закони України “Про національні меншини в Україні”, “Про ратифікацію Рамкової конвенції про захист національних меншин”, “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” та ін.) спеціально визначають правові засади розвитку національних меншин, що, своєю чергою, є ар-

гументом на користь тенденції до поліетнічності українського суспільства [3].

Тому держава повинна сприяти:

- Участі представників різних елементів етнонаціональної структури у прийнятті рішень, які їх стосуються, особливо на регіональному та місцевому рівнях.

- Формуванню власних адміністративно-управлінських структур в етнічних ареалах (кримські татари, румуни, угорці) із закритими циклами (дитячий садок – школа – вищий навчальний заклад), підготовку спеціалістів етнічними мовами тощо [3].

- Створенню умов для формування системи толерантності у міжетнічній взаємодії.

- Створенню можливості для високої соціальної мобільності на рівні етнічних груп, можливості тих чи інших спільнот задовольнити етнокультурні, а то й політичні інтереси своїх членів; формувати завершену мовну і культурну інфраструктуру та потужну підтримку етнічної батьківщини. Зв'язки з країною походження стимулюють збереження і розвиток самотності тих частин етносів, які мешкають на теренах іншої держави. Вони, як правило, отримують моральну, матеріальну та фінансову підтримку від країн походження у різних формах (через державні органи, громадські організації). Оскільки такі контакти й зв'язки останнім часом активізуються, постала необхідність їхнього правового регулювання. Воно здійснюється в межах Закону України “Про національні меншини в Україні” (ст. 15, 17) міждержавних, міжвідомчих угод та діяльності урядових змішаних комісій. На сьогодні діють такі угоди з Німеччиною, Молдовою, Росією, Литвою [3; 28].

- Створенню належних умов для збереження й розвитку етнокультурної самотності українців: пропаганда цінностей національної культури (організації недільних шкіл, обмін культурними надбаннями між регіонами (виставки, виступи колективів художньої самодіяльності, ярмарки, знайомство з фольклором, звичаями, народним мистецтвом), тури вихідного дня).

- Створенню на державному рівні програм розвитку культурних центрів декоративно-прикладного мистецтва, такі що зараз є у Опішні, Петриківці, де можна не лише дізнатися про іс-

торію промислу, а й бажаючі можуть навчитися азам техніки виконання. Українська самобутність найкраще збереглася у декоративно-прикладному мистецтві. Не можна не згадати основні центри художніх промислів: у Центральній Україні (Вінницька область — с. Клембівка (вишивання), Полтавська — с. Опішня (різьблення, декоративне скло), с. Решетилівка (ткацтво, виробництво килимів), Дніпропетровська — с. Петриківка (декоративний розпис), Житомирська — м. Коростень (виробництво порцеляно-фаянсових виробів); у Східній Україні (ручне ткацтво, вишивка, гончарство, теслярське різьблення, вибивання на тканині — Центром є Харківщина); у Західній Україні (Івано-Франківська область — Косів (кераміка, різьблення по дереву), Іза (лозоплетіння), Львівська (виготовлення виробів із кольорового скла, різьблення по дереву), Закарпатська (виготовлення прикрас)). Майже забута техніка витинанки, втрачені традиції виготовлення українських ляльок— мотанок тощо.

- Розвитку міжрегіонального туризму, який відіграє велике значення у формуванні етнокультурної ідентичності.

- Розробці програм з дослідження історії рідного краю.

- Відродженню української культури в її кращих класичних зразках.

Усе це слід ретельно враховувати, формуючи та здійснюючи державну етнополітику в Україні, особливо, коли йдеться про визначення пріоритетів етнокультурного, зокрема мовного, розвитку, форм і способів захисту етнічних прав титульної нації та національних меншин, моделі міжетнічної взаємодії тощо [3].

Виходячи із викладеного вище, можна зробити такі висновки:

1. Україна має складну етнонаціональну структуру населення. Етнічні спільноти представлені великою кількістю субетносів, що не порушують головного етнічного моноліту, а сприяють збільшенню поліфакторності етносу, надають його структурі більшої стабільності, гнучкості і навіть зміцнюють його завдяки збереженню внутрішньої етнографічної мозаїчності. Перед Україною постає непросте завдання збереження етнічної різноманітності і тим самим поліваріантного багатства культури.

2. В Україні в цілому переважає безконфліктний тип розвитку міжетнічної взаємодії. Сучасна конфігурація етнонаціо-

нальної структури є збалансованою, але існують розмежування і навіть протистояння регіонів, які посилюються протистоянням політичних еліт цих регіонів, що є потенційним викликом для територіальної цілісності країни і перспектив розвитку українського суспільства як єдиної нації. Проблема подолання регіонально-політичного роз’єднання країни, інтеграції і поступової консолідації українського суспільства повинна стати одним з головних пріоритетів державної політики

Сучасна людина прагне реалізувати свій духовно-інтелектуальний потенціал. Для цього вона включається у широкий спектр особистісних та суспільних зв’язків. На коло особистісного життя нашаровуються впливи етнічного, економічного, політичного, мовного, історичного, професійного чинників, і все це, з одного боку, вимагає від людини гнучкості і здатності орієнтуватися в сутності цих впливів та відшукувати адекватні відповіді, з іншого — дає людині можливість відчувати себе частиною великої спільноти — людства, але при цьому потребує чіткого усвідомлення схожих та відмінних рис, своєї “самості”, а також вміння знаходити своє місце в суспільному просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. — К.: Довіра, 2007. — 205 с.
2. Європейська та українська культура в нарисах: Навчальний посібник / За ред. Цехмістро І. З., Шанько В. І., Старовойт В. С., Леонтьєвої В. М. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 320 с. (6)
3. Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Етнологічна структура українського суспільства. Довідник. — К.: Наукова думка, 2004. — 343 с.
4. Кафарський В. І., Савчук Б. П. Етнологія. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 432 с. (8)
5. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. — К.: АртЕк, 2001. — 304 с. (9)
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра: Генеза, 1996. — 942 с.
7. Фесенко В. Від політичного роз’єднання до стратегії інтеграції українського суспільства // http://www.experts.in.ua/ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=11353.